

duidelijkheid: het volgende is, wat mij betreft, een constatering: geen verwijt!), dat De Regt er (nog) niet in geslaagd is de door haar aan verschillende auteurs ontleende theoretische inzichten tot één samenhangend interpretatiekader uit te bouwen. Of zij daar daadwerkelijk naar gestreefd heeft, meen ik trouwens te mogen betwijfelen: zelf schrijft zij in haar inleiding dat de 'disciplineringsstorieën' van Foucault en Donzelot 'moeilijk te combineren' zijn (11) met haar beide andere theoretische inspiratiebronnen: de 'civilisatietheorie' van Norbert Elias en het werk van Engelse marxistische historici als E. P. Thompson (tussen haakjes: dat beide laatstgenoemde benaderingen zich volgens de schrijfster kennelijk wel gemakkelijk laten combineren, heeft mij verbaasd; veel marxisten zullen dit ongetwijfeld met haar oneens zijn). Na zo'n constatering zou men een kritische analyse van de desbetreffende theorieën verwachten, waaruit blijkt hoe het onverenigbare toch verenigd kan worden. In het boek zal men een dergelijke analyse echter vergeefs zoeken. Een gemis dat ik in het bijzonder voel, waar het de opvattingen van Foucault en Donzelot betreft.

Dat er zich, sinds het midden van de vorige eeuw, in verschillende Europese landen zoiets als een 'burgerlijk beschavingsoffensief' heeft voorgedaan, zal ik niet in twijfel trekken. Maar daaruit volgt niet vanzelfsprekend dat dit verschijnsel verklaard moet worden uit de voornaamste functie die Donzelot eraan toeschrijft: de arbeidersklasse te disciplineren in het belang van een opkomend industrieel kapitalisme. In hoeverre De Regt deze — in de gedachtengang van Donzelot toch centrale — stelling ook op Nederland van toepassing acht, blijft helaas onduidelijk. De opvattingen van Donzelot hebben, schrijft zij zelf, 'een stempel op deze studie gedrukt' (11) maar veel materiaal dat zijn stelling kan ondersteunen, draagt zij niet aan. Wel constateert zij op verschillende plaatsen in haar boek dat ook in Nederland de volgende drie processen gelijktijdig verliepen: de industrialisatie, het burgerlijk beschavingsoffensief en de (zelf)disciplineren van de arbeidersklasse. Maar zelfs als deze constatering juist zou zijn — ik vraag mij af, wat er bij een in chronologisch en geografisch opzicht meer gedifferentieerde analyse van die gelijktijdigheid zou overblijven — dan wil dat nog niet zeggen dat Donzelots hypothese over een functionele samenhang tussen die processen ook juist is. Ik zou meer van dergelijke kanttekeningen kunnen maken. Het is hier echter niet de plaats om de theorie van Donzelot kritisch door te lichten. Wellicht is De Regt het zelfs met mij eens dat aan de door Elias ter verklaring van beschavingsprocessen opgevoerde imitatie van het naast-hogere sociale stratum bij veel van de door haar beschreven veranderingen veel meer verklarende moet worden toegekend dan aan de theorie van Donzelot. Nu zij naast Elias ook Donzelot als inspiratiebron genoemd heeft, mag een lezer een uitspraak van haar over zulke kwesties verwachten.

Kortom: de extra dosis theorie die de schrijfster aan haar eerdere studies heeft toegediend, werkt niet als versterkend middel; gelukkig echter is de patiënt er niet aan overleden.' er blijft in dit boek voor een historicus nog genoeg interessants te lezen.

J. Talsma

G. J. M. Wentholt, *Een arbeidersbeweging en haar priesters. Het einde van een relatie. Theologische vooronderstellingen en pastorale bedoelingen met betrekking tot de katholieke arbeidersbeweging in Nederland (1889-1979)* (Dissertatie Nijmegen

1984; Nijmegen: Dekker & Van de Vegt, 1984, xv + 274 blz., f40,-, ISBN 90 255 9987 7).

Het lijkt geen twijfel dat de geestelijk adviseur in het katholieke organisatieleven tot aan de jaren zestig een prominente plaats heeft ingenomen. Wat betreft de arbeidersbeweging kon hij zich, gesanctionneerd als hij was door de katholieke sociale leer en vaak intellectueel de meerdere van de leken-bestuurders, gemakkelijk laten gelden als de zaakwaarnemer van de bisschoppen. Statutair kwam hem in alle dingen het laatste woord toe. Begrijpelijk, want volgens de in de eigen zuil weinig omstreden leer was het sociale vraagstuk in eerste aanleg een godsdienstig-zedelijk vraagstuk. Uit de opvatting van de kerk dat de maatschappelijke ellende en tekorten wortelden in de ellende en tekorten op godsdienstig en zedelijk gebied, vloeide de prioriteit voor de veiligstelling en bescherming van het geloof automatisch voort. En wie beter dan een priester kon erop toezien dat de materiële belangenstrijd van de arbeiders ondergeschikt bleef aan het godsdienstig welzijn? De op deze maatschappij-analyse gebaseerde positie van de geestelijk adviseur begon pas rond 1960 te wankelen, toen onder invloed van het tweede Vaticaans Concilie met zijn opvallende doorwerking in Nederland de twijfel aan het eigen gelijk binnenstormde en de katholieke sociale leer binnen de kortste keren het patent op de maatschappij-analyse verloor. De officiële en geïnstitutionaliseerde relatie tussen geloof en arbeidersbeweging evolueerde in betrekkelijk korte tijd naar een pastoraat, waarin de functie van het geloof zich ging beperken tot motivatie, bezinning en getuigenis en er voor de priester geen exclusieve rol meer was weggelegd.

Of de geestelijk adviseur in het pre-Vaticaanse Nederland meer deed dan alleen prominent te zijn, met andere woorden of hij in de praktijk van alle dag ook daadwerkelijk de macht uitoefende *casu quo* kon uitoefenen, die hem op papier was toebedacht, is een vraag die in de niet-hagiografische literatuur over de katholieke arbeidersbeweging in de regel een positief antwoord krijgt. Zeker zijn er onder de tientallen plaatselijke en diocesane adviseurs personen geweest, die de hun geboden ruimte volledig benut hebben, zeker daar waar de intellectuele bagage van de lekenbestuurders beneden peil was. Maar voor een evenwichtige beoordeling van het instituut 'geestelijk adviseur' is meer empirisch onderzoek nodig.

Daarom neemt men ook met veel verwachting de Nijmeegse dissertatie van Wentholt ter hand. De auteur begint met een beknopt, maar helder overzicht van de katholieke leer en het sociale vraagstuk (deel A). Vervolgens behandelt hij in deel B de plaats van het geloof en de daarmee samenhangende rol van de geestelijk adviseur in de praktijk. En ten slotte formuleert hij in deel C een antwoord op de vraag, welke les uit de geschiedenis kan worden getrokken ten behoeve van een nieuw pastoraat.

Alleen al de opzet van het laatste deel verraadt dat Wentholt geen historicus is. Hij is theoloog en behoort tot de orde van de capucijnen, die een rijke traditie op het terrein van de geestelijke adviseurs kent. Zelf is Wentholt medewerker geweest van de Bouw- en Houtbond van het NKV en lid van de commissie 'Geloof en Vakbeweging', welke commissie het federatie- en fusieproces van NKV en NVV tot FNV begeleidde. Maar ook aan de andere delen is te merken dat we hier niet met een beroepshistoricus van doen hebben.

Deel A is van een te elementair niveau en in deel B, dat de meeste verwachting wekt gelet op de schaarse serieuze literatuur over de geestelijk adviseur, wreekt zich

enigermate dat Wentholt zijn studie gebaseerd heeft op literatuur en een bescheiden hoeveelheid gedrukte documentatie. Helaas maakt hij niet waar wat de titel van dit deel: 'de relatie in de praktijk', belooft. Hij geeft opvattingen en voorstellingen weer, behandelt de afbraak van het instituut na 1960 en gaat uitvoerig in op de discussie van de laatste twintig jaar, welke rol het geloof nog zou kunnen spelen. Daarmee lijkt hij zich overgegeven te hebben aan de wel vaker voorkomende, maar valse veronderstelling dat theorie en werkelijkheid samenvallen. De priester in de praktische uitoefening van zijn rol als geestelijk adviseur komt men niet tegen. Wentholt doet daarover wel uitspraken, maar baseert zich nergens op concrete gegevens; vaak zet hij zijn lezers op het verkeerde been door te doen, alsof het plaatje de realiteit weergeeft.

Een overbodig boek? Zeker niet. Men treft hier de opvattingen over het instituut 'geestelijk adviseur' overeen lange periode, reikend van de oprichting van de eerste RK Werklieden Vereniging door Ariëns in 1889 tot de oprichting van het FNV-secretariaat Levensbeschouwing en Vakbeweging in 1979, bijeen. Dat is handig. Bovendien analyseert Wentholt veel, kritisch ten opzichte van de kerk, maar begripvol ten opzichte van hen die tot de uitoefening van de functie geroepen waren. Dat maakt het lezen van het boek tot een verkwikkelijke aangelegenheid, ook al steekt men er dan niet al te veel nieuws bij op.

J. Bosmans

H. A. Snellen, ed., *Two Pioneers of Electrocardiography. The Correspondence between Einthoven and Lewis from 1908-1926* (Rotterdam: Donker Academic Publications, 1983, 140 biz., ISBN 90 6100 222 2).

In 1924 werd aan de Nederlandse hoogleraar in de fysiologie te Leiden, Willem Einthoven, de Nobelprijs voor geneeskunde toegekend voor zijn werk op het terrein van de electrocardiografie. Al sinds het eind van de achttiende eeuw was bekend dat de contracties van het hart, zoals alle spierwerkingen, gepaard gaan met elektrische stroompjes, maar pas in de tweede helft van de negentiende eeuw gelukte het deze actiestroompjes van het hart te registreren met behulp van electrocardiogrammen. De berekening van de ware vorm van het electrocardiogram was echter nog zo ingewikkeld en de vorm daarom nog zo onzeker, dat klinische toepassing uitgesloten was. Einthoven bracht hierin verandering door de ontwikkeling van de snaargalvanometer, die hij in 1903 in een vergadering van de Koninklijke Akademie presenteerde. Met dit vernuftige instrument was het mogelijk de electrocardiogrammen rechtstreeks en in de ware vorm te registreren en dan nog op zo'n (betrekkelijk) eenvoudige wijze dat klinisch gebruik nu tot de mogelijkheden ging behoren. Niet alleen de medische wetenschap, ook de hartpatiënten waren ermee gediend.

In de rede die Einthoven in 1925 bij de plechtige uitreiking van de Nobelprijs in Stockholm hield, liet hij — bescheiden als hij was — niet na te vermelden dat talloze andere onderzoekers, teveel om op te noemen, ook zo hun bijdrage aan de ontrafeling van de ware vorm van het electrocardiogram hadden geleverd. Eén van hen wilde Einthoven echter toch wel noemen, namelijk de Engelse hartspecialist Thomas Lewis, zonder wiens werk Einthoven eraan twijfelde of hij wel had kunnen staan waar hij op dat moment stond.